

ƏDƏBİYYAT

Nərmin Kərimova
Azərbaycan Dillər Universiteti

10.30546/2518-752X.2.507.070

APOKALİPTİK ƏDƏBİYYATIN TARİXİ VƏ POSTMODERN MÜSTƏVİDƏ TƏHLİLİ

Açar sözlər: elmi fantastika, apokaliptik diskurs, mədəni transformasiya, son, başlanğıc

Keywords: science fiction, apocalyptic discourse, cultural transformation, end, beginning

Ключевые слова: научная фантастика, апокалиптический дискурс, культурная трансформация, конец, начало

Giriş. Spekulyativ təxəyyülə əsaslanan elmi fantastika janrı gələcəkdə elmi və texnoloji inkişafın doğura biləcəyi dəyişikliklərin mümkün təsvirlərini ortaya qoyur. Elmi fantastika gələcəyə dair proqnozlar verməklə kifayətlənmir, eyni zamanda insanın mənəvi və sosial dəyərlərini də təhlil edən yanaşma formalaşdırır.

Elmi fantastikanın alt janrlarından olan apokaliptik ədəbiyyat bəşəriyyətin məhvə sürüklənməsini və sivilizasiyanın süqutundan sonrakı vəziyyəti təsvir edir. Apokaliptik ədəbiyyatın formalaşması və inkişafı bəşəriyyətin XX əsrdə yaşadığı real fəlakətlərin, xüsusilə dünya müharibələrinin yaratdığı sarsıntılarla sıx bağlıdır.

İşin elmi yeniliyi. Apokaliptik ədəbiyyat sadəcə dini və fəlakət yönümlü aspektlər ilə məhdudlaşmır, mürəkkəb və çoxqatlı mədəni diskurs kimi də çıxış edir. Məqalədə apokaliptik və distopik janrlar arasında mövcud olan struktur və semantik fərqlər nəzəri baxımdan müqayisəli şəkildə araşdırılmış, apokalipsis ideyasının XX əsr mədəniyyətindəki funksiyaları təhlilə cəlb olunmuşdur. Həmçinin apokaliptik ədəbiyyatın postmodernist fəlsəfi yanaşmalar ilə kəsişmə nöqtələri postmodernist nəzəriyyəçilərin fikirləri əsasında təqdim olunmuşdur. Bununla yanaşı, məqalə mədəni və etik yenilənmə ideyasının apokaliptik struktur daxilində necə formalaşdığı ilə bağlı müxtəlif tədqiqatçıların konseptual yanaşmalarını analitik şəkildə ümumiləşdirmişdir.

İşin praktiki əhəmiyyəti. Apokaliptik təxəyyülün zamanla dəyişməsi və bu dəyişikliyin cəmiyyətin kollektiv şüurundakı narahatlıqlarla əlaqəli olduğunu göstərən məqalədə apokaliptik janr üzrə müasir nəzəri fikirlərin sistemləşdirilməsi bu sahədə aparılan elmi diskursların tədris prosesinə integrasiyasına imkan yaradır.

Aparılan təhlillərin nəticəsində formalaşan əsas fikirlər ədəbiyyatşünaslıq fənni çərçivəsində janrların diskursiv inkişafını əhatə edən dərş vəsaitlərində istifadə oluna bilər. Eyni zamanda “son”, “yenilənmə” və “tarixin sonu” kimi anlayışların analitik təhlili vasitəsilə həm tədqiqatçılar, həm də tələbələr üçün apokaliptik düşüncənin mədəni və fəlsəfi çalarlarını izah edən konseptual baza formalaşdırılır ki, bu da tədqiqatın praktiki əhəmiyyətini müəyyənləşdirən əsas amillərdəndir.

Apokaliptik dünyagörüşün tarixi transformasiyası.

XX əsrdə baş vermiş qlobal miqyaslı hadisələr həm fərdi, həm də kollektiv şüurda dərin və silinməz izlər buraxmışdır. Həmin hadisələr insanın texnoloji və siyasi potensialının dağıdıcı ola biləcəyini nümayiş etdirmiş, bəşəriyyətin öz əli ilə özünün məhvini səbəb ola biləcəyi ehtimalını ciddi təhlükəyə çevirmişdir.

Bütün bu hadisələrdən sonra formalaşan intellektual və mədəni mühit əvvəlki dövrlərin fəlsəfi və estetik düşüncə sistemlərinin davamını çətinləşdirmişdir. Universal dəyərlərə, irəliləyişə və humanizmə əsaslanan baxışlar yerini mədəni skeptisizmə, etik və estetik qeyri-müəyyənliyə vermişdir. Belə bir şəraitdə apokaliptik düşüncə təkcə dünyanın fiziki və dini baxımdan sonunu deyil, həm də mə-nəvi, intellektual və mədəni tənəzzül ehtimalını ifadə etməyə başlamışdır.

Xristian teologiyasında dünyanın sonuna dair ilahi vəhyləri ifadə etmək üçün istifadə olunan “apokalipsis” termini müasir akademik diskursda, xüsusilə dinşünaslıq, fəlsəfə və ədəbiyyatşünaslıq sahələrində daha geniş mənə çalarları kəsb etmişdir.

Bu anlayış XIX əsrdə ilk dəfə sistemətik şəkildə alman tədqiqatçıları tərəfindən elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Onlar apokaliptik mətnləri yalnız dini vəhy forması kimi deyil, həm də sosial-mədəni kodların daşıyıcısı və ictimai transformasiyalara dair simvolik xəbərdarlıq kimi təhlil etmiş, apokalipsis anlayışa yeni mənalar yükləmişlər ki, bunun nəticəsində, anlayış sekulyar kontekstdə, həm də interkonfessional münasibətlər prizmasından təhlil obyektinə çevrilmişdir.

“Qurtuluş tarixi” (*Heilsgeschichte*) konsepsiyasının banisi olan İohan Kristian Konrad fon Hofmann (*Johann Christian Konrad von Hofmann*) apokaliptik mətnləri tarixi prosesin bir hissəsi kimi təhlil etmişdir. Alimin fikrincə, apokaliptik mətnlər yalnız axirət haqqında vəhy deyil, Tanrının tarixə müdaxiləsinin ifadəsidir. O bu cür mətnlərin zamanın axarı içində Tanrının iradəsini və gələcəyə dair planını açıqladığını qeyd edir.

Apokaliptik mətnlər üzərində apardığı tədqiqatla tanınan digər alman alim Ernst Vilhelm Henqstenberqdır (*Ernst Wilhelm Hengstenberg*). O, Əhdi-Ətiqdə yer alan, apokaliptik ədəbiyyatın əsas nümunələrindən sayılan “Daniel” kitabı ilə yanaşı, Əhdi-Cədidin həm sonuncu, həm də apokaliptik ədəbiyyat nümunəsi kimi qəbul edilən “Vəhy” kitabını da xristian esxatologiyası kontekstində təhlil etmiş və belə bir qənaətə gəlmişdir ki, apokalipsis gələcəkdə baş verəcək hadisələrin xə-bərçisidir.

Vilhelm Henqstenberqin yaşamasından fərqli olaraq, apokaliptik ədəbiyyatı İsrail dini tarixinin inkişaf mərhələsi kimi görən Yulius Vellhauzen (*Julius Wellhausen*) isə apokaliptik ədəbiyyata tarix-tənqid metodologiyası ilə yanaşır. O bu mətnləri yəhudi xalqının siyasi təzyiqlər və sosial ümitsizlik şəraitində yaratdığı psixoloji və dini reaksiyanın məhsulu kimi qiymətləndirir. O hesab edir ki,

apokaliptik mətnlər gələcəyə ümid bəsləyən, lakin real siyasi dəyişikliklərə nail ola bilməyən cəmiyyətin ruhani təsəllisi kimi meydana çıxmışdır.

Herman Qunkel (*Hermann Gunkel*) isə apokaliptik janrın mifoloji köklərinə diqqət yetirir. Apokaliptik mətnləri qədim miflərin yenidən işlənmiş forması hesab edən Gunkel məsələyə forma tənqidi (*formgeschichte*) prizmasından yanaşmışdır. O, apokaliptik mətnləri kollektiv yaddaşda kök salmış miflərin yeni dini kontekstdə yenidən formalaşmış variantı olduğunu vurğulayır.

Göründüyü kimi, bu tədqiqatçılar apokaliptik ədəbiyyata fərqli elmi və fəlsəfi baxış bucaqlarından yanaşmış, teoloji, tarixi, sosioloji və mifoloji qatları üzə çıxarmışlar. İ.Hofmann apokaliptik ilahi məqsədin tarixdə mərhələli şəkildə açılması kimi təhlil edir. Lakin digər tədqiqatçılar apokaliptik mətnlərdə daha çox insanın sosial və psixoloji vəziyyətinin araşdırılmasına yönəliirlər. İ.Hofmann və V.Henqstenberq apokaliptik ilahi planla əlaqələndirərsələr də, Hofmann daha çox tarixi prosesə diqqət yetirir, V.Henqstenberq vəhylərin peyğəmbərlik funksiyasını müdafiə edir. Digərlərindən fərqli olaraq, Y.Vellhauzen apokaliptik mətnləri vəhy deyil, tarixi-psixoloji fenomen kimi izah edir və onların dini dəyərini ikinci plana qoyur. Apokaliptik nə vəhy, nə də siyasi reaksiya kimi görən H.Qunkel bu mətnlərdə ilkin mifik düşüncənin izlərini axtarır və dini məzmunu simvolik-şüuraltı səviyyədə izah edir.

Apokaliptik və distopik janrların müqayisəli təhlili.

Apokaliptik düşüncədə dünyanın artıq yaşanacaq bir yer olmaması ideyası onu müəyyən mənada distopik janr ilə yaxınlaşdırır. Hər iki janrda bəşəriyyətin gələcəyi ilə bağlı dərin narahatlıq və pessimist baxış mövcuddur. Lakin bu janrlar arasında mahiyyətə mühüm fərqlər var.

Distopik ədəbiyyat, əsasən, gələcəkdəki bir cəmiyyətin sosial, siyasi və texnoloji inkişaf nəticəsində totalitar nəzarətə və mənəvi degradasiyaya sürüklənməsini əks etdirir. Bu cür mətnlərdə totalitar idarəetmə, fərdi azadlıqların məhdudlaşdırılması, texnologiyanın insan həyatına nəzarət vasitəsinə çevrilməsi, ideoloji manipulyasiya və sosial bərabərsizliyin dərinləşməsi kimi motivlər yer alır. Janrın əsas konflikt xətti fərddə dominant sistem arasındakı qarşıdurma üzərində qurulur. Fərd sistemə qarşı çıxır, bəzən isə bu sistemlə uyğunlaşmaq məcburiyyətində qalır.

Distopik janrdan fərqli olaraq, apokaliptik ədəbiyyat daha çox sosial və mədəni strukturun çökməsindən sonrakı systemsizliyə diqqət yetirir. Burada artıq cəmiyyətin mövcud strukturları dağılmış, mədəni və sivilizasiya sistemləri tənəzzül yaşamışdır. Əsərlərdə təsvir olunan dünya, adətən, kütləvi ekoloji fəlakətlər, nüvə müharibələri, ölümcül epidemiyalar və ya fəvqəltəbii qüvvələrin müdaxiləsi ilə məhv olmuşdur. İnsanın əsas motivasiyası daha çox sağ qalmaq instinkti ilə müəyyənləşir. Qəhrəmanlar sistemə qarşı çıxmırlar, xaos vəziyyətində həyatda qalmağa, birlik yaratmağa və yeni bir cəmiyyət qurmağa cəhd göstəriirlər.

Bundan əlavə, iki janr arasında zaman konsepsiyası ilə bağlı yanaşma da fərqlidir. Distopik mətnlərdə gələcək mövcud problemlərin məntiqi nəticəsi kimi şərh olunur. Apokaliptik əsərlərdə isə qırılma nöqtəsi artıq baş vermişdir. Burada diqqət əsasən cəmiyyətin qalıqları üzərində yeni başlanğıc ehtimallarına yönəlir.

Bu fərqlər əsasında demək mümkündür ki, distopik ədəbiyyat cəmiyyətin gələcəyinə dair tənqidi yanaşma təqdim edir, apokaliptik ədəbiyyat isə ekzistensial və metafizik sualları gündəmə gətirir.

Apokaliptik ədəbiyyatda fəlakət və bərpa ideyası.

Apokaliptik ədəbiyyatın yalnız fəlakətlərin təsviri ilə məhdudlaşmadığını vurğulayan bir sıra tədqiqatçılar bu janrın insan psixikasının və kollektiv arzuların dərin qatlarına işıq tutduğunu qeyd edirlər. Belə yanaşmalara əsasən, dünyanın sonunu anlayışı sadəcə fiziki və sosial məhvəlmə aktı deyil, eyni zamanda fərdi və cəmiyyətin arzuladığı transformasiyanın metaforasıdır. Bu kontekstdə “son” anlayışı həm real, həm də simvolik səviyyədə şərh oluna bilər. “Son” yeni mərhələyə keçidin, keçmişlə üzləşmənin və mənəvi yenidən doğuluşun imkanına çevrilir. Bu baxımdan, professor Erik S. Rabkinin (*Eric S. Rabkin*) fikirləri diqqəti cəlb edir: *“Dünyanın sonuna dair hekayələr bir tərəfdən, cəmiyyətin sosial dəyərlərinin mümkün nəticələrini üzə çıxarır, digər tərəfdən isə kollektiv və fərdi arzularımızın mənasını açır. Dünya hansı sonla qarşılaşarsa, həmin son onun öz daxili məntiqindən doğur: dünyanın məhv edilməsi – vətəndaş, uşaq, ən əsası, fərd üçün – yeni bir dünyanın yaradılması və yenidən formalaşdırılması məqsədi daşıyır”* [11, s. 8]. E. Rabkinə görə, apokalipsisin əsas məqsədi dağılmanı təsvir etmək deyil, onun nəticəsində baş verə biləcək yaradıcı yenilənməni mümkünləşdirməkdir. Burada məhv həm metaforik katarsis, həm də insani iradənin və təxəyyülün fəallaşması üçün başlanğıc nöqtəsi kimi təqdim olunur. Bu yanaşmaya əsasən, yeni dünyanın qurulması yalnız xarici reallığın dəyişməsi deyil, fərdin iç dünyasında baş verən dərin mənəvi və əxlaqi transformasiyanın nəticəsidir.

Amerikalı ədəbiyyatşünas və tənqidçi Ceyms Berqerin (*James Berger*) də apokaliptik düşüncəyə dair təqdim etdiyi konsepsiya çağdaş mədəniyyətin strukturlaşmasında böyük əhəmiyyət daşıyır. O, həm *“Sonun Ardınca: Post-apokalipsisin ifadə forması”* (*After the End: Representations of Post-apocalypse*, 1999) adlı tədqiqatında, həm də *“XX əsr apokalipsisi: Proqnozlar və nəticələr”* (*Twentieth Century Apocalypse: Forecasts and Aftermaths*, 2000) adlı məqaləsində apokalipsisin artıq baş vermiş bir hadisə kimi təcrübə edildiyini irəli sürür. C. Berqerə görə, XX əsrin ikinci yarısından etibarən bəşəriyyət sadəcə potensial fəlakətlərlə deyil, artıq yaşanmış dağıntıların nəticələri ilə yaşamağa məcbur qalmışdır. E. Rabkin kimi onun təhlilində də “son” həm real, həm də simvolik səviyyədə təzahür edir. Real səviyyədə o, soyqırım, atom bombaları, ekoloji və nüvə təhlükələrini, simvolik səviyyədə isə mədəniyyətin dağılması, ideologiyaların süqutu və kollektiv dəyərlərin aşınması kimi hadisələri nəzərdə tutur. C. Berqerin fikrincə, bu travmalar sadəcə keçmişin izlərini daşımır, həmçinin onlar çağdaş ictimai və bədii şüurun formalaşmasında əsas rol oynayan mədəni təməl qatlarına çevrilmişdir.

“XX əsr apokalipsisi: Proqnozlar və nəticələr” məqaləsində tədqiqatçı apokaliptik düşüncəni mədəni-psixoloji narahatlıqlar fonunda yaranmış refleksiya forması qismində dəyərləndirir. O bildirir ki, *“apokaliptik düşüncə dünya üçün həyatı əhəmiyyət kəsb edən travmatik hadisələrin yaratdığı narahatlıq fonunda formalaşır”* [3, s. 389]. Deməli, apokalipsis sadəcə məhv aktı deyil, həm də kollektiv şüurun pozulması və yenidən qurulması prosesidir.

Apokaliptik əsərlərdə tez-tez rast gəlinən mövzulardan biri post-apokaliptik dövrdə sağ qalan insanların taleyidir. Apokalipsis mövzulu əsərlərdəki obrazlar ənənəvi dəyərlərə sadıq qalsalar da, C. Berqer hesab edir ki, keçmiş strukturlara bağlılıq onların eyni səhvləri təkrarlamasına gətirib çıxarır. Bu da insanların tarixdən dərs çıxarmadığının sübutudur.

Bu fikirlər akademik Qabriel Makkinin (*Gabriel McKee*) apokaliptik ədəbiyyata yanaşması ilə tamamlanır. Q.Makki apokaliptik mətnləri yalnız gələcəkdə baş verəcək fəlakətləri xəbər verən narrativlər kimi deyil, həm də mövcud sosial-əxlaqi quruluşu tənqid edən və bu quruluşun ilahi iradəyə əsaslanan yeni bir sistemlə əvəz olunmasını ehtiva edən ideoloji layihə kimi dəyərləndirir. Onun fikrincə, *“apokaliptik ədəbiyyat gələcəklə bağlıdır və mövcud nizamın məhv olması, dirilər və ölümlər üzərində hökm verilməsi və nəticədə, ilahi şəkildə idarə olunan yeni bir nizamın qurulması ilə nəticələncək böhranı proqnozlaşdırır”* [10, s. 236]. Q.Makkinin yanaşması da apokalipsisi yalnız son kimi deyil, həm də mənəvi və etik yenilənmə aktı kimi təqdim edir.

Ədəbiyyatşünas Devid C.Li (*David J. Leigh*) apokaliptik strukturun əsasını təşkil edən arxetipləri sistemli şəkildə təhlil edir. O, “XX əsr nəsrində apokaliptik modellər” (*Apocalyptic Patterns in Twentieth-Century Fiction*, 2008) adlı kitabında apokaliptik ədəbiyyatda rast gəlinən əsas elementləri aşağıdakı şəkildə təqdim edir: *“Kosmik fəlakət, köhnə dövrdən yeni dövrə keçid, xeyir və şər qüvvələr arasındakı mübarizə, ali cənnətə çatmaq arzusu, Tanrının köməyi və son mühakimə mərhələsi”* [8, s. 5]. Bu elementlər yalnız dini mətnlərdə deyil, həm də modern və postmodern ədəbiyyatda simvolik formada işlənmiş kompleks arxetiplər kimi çıxış edir. D.Li bu strukturları “tarixin qırılma nöqtəsi” və “yenidən doğuluş” kimi anlayışlarla əlaqələndirir.

D.Linin təhlilində kosmik fəlakət motivi insanlığın qarşı-qarşıya qaldığı ümumbəşəri məhv təhlükəsini simvolizə edir. Bu fəlakətlər texnoloji inkişafın nəzarətsiz nəticələri, ekoloji böhran, nüvə müharibəsi və ya yadplanetli müdaxiləsi şəklində təqdim edilir. Köhnə dövrdən yeni dövrə keçid isə sadəcə zaman ölçüsündə dəyişiklik deyil, həm də mədəni və mənəvi transformasiyanı ehtiva edir ki, bu da əsasən dağıdıcı və sarsıdıcı hadisələrlə müşayiət olunur. Xeyir və şər arasındakı mübarizə dini simvollarla mələk və şeytan qismində təqdim olunsada, müasir ədəbiyyatda sosial ədalətsizlik, siyasi repressiya və psixoloji parçalanmaların təsviri formasında ifadə edilir. Ali cənnətə çatmaq arzusu isə həm ilkin mifik başlanğıca qayıdışı, həm də utopik gələcəyə yönəlmiş metafizik ümidləri simvollaşdırır. Bu istək apokaliptik ədəbiyyatda yalnız dini məkan anlayışı ilə yox, həm də estetik və etik idealizmlə sıx bağlıdır. Cənnət burada insanlığın mənəvi bütövlüyə və harmoniyaya çatmaq istəyinin bədii təzahürü kimi çıxış edir.

Apokalipsis ideyasının mədəniyyətin tənəzzülü və tarixin sonu kontekstində şərhə də vacib istiqamətlərdən biridir. İspan filosofu Xose Orteqa-i-Qasset (*José Ortega y Gasset*) “Kütlələrin üsyanı” (*La rebelión de las masas*) əsərində apokaliptik çöküşü tarixin fərdiyyət prinsipi üzərində qurulmuş mərhələsinin sonu kimi dəyərləndirir. Onun fikrincə, fərdi və yaradıcı potensialın kollektiv və bərabərləşdirici şüurla əvəz olunması mədəniyyətin öz-özünü inkarına və tənəzzülə aparır.

Apokaliptik ədəbiyyat fəlakətlərin təsviri ilə kifayətlənmir, insanın həm fərdi, həm də kollektiv transformasiyasını əks etdirir. O, keçmişlə üzləşməni və yeni başlanğıc ehtimalını simvolizə edir, mədəni və etik yenilənmənin zəruriliyini vurğulayır. Apokaliptik janr həm tarixi təcrübələrə, həm də gələcəyə yönəlmiş ümid və qorxulara aid suallar ortaya qoyur və insan mövcudluğunun mürəkkəbliyini ifadə edir.

Postmodern apokaliptik: Tarixin, reallığın və məna sistemlərinin dağılması.

Postmodernist nəzəriyyəçilər Jan-Fransua Liotar (*Jean-François Lyotard*), Jan Bodriyar (*Jean Baudrillard*) və Frensis Fukuyama (*Francis Fukuyama*) bu baxış bucağını daha da inkişaf etdirərək metanarrativlərin çökməsi, mədəniyyətin simulyakrlarla əvəzlənməsi və reallıqla əlaqənin qırılması kimi anlayışlarla apokaliptik dünyagörüşünü formalaşdırırlar.

J.Liotar metanarrativlərin süqutunu bilik sistemlərinin və ictimai legitimliyin zəifləməsi ilə əlaqələndirir. Onun fikrincə, Maarifçilik dövründən etibarən Qərb sivilizasiyası elmi bilik, irəliləyiş və azadlıq kimi universal metanarrativlərə əsaslanmışdır. Lakin postmodern dövrdə bu hekayələr parçalanmışdır. Heç bir ideoloji, yaxud elmi sistem artıq ümumbəşəri iddia irəli sürə bilmir. "*Postmodernizmdə legitimlik metanarrativlərdən deyil, lokal dil oyunlarından və heterogen biliklərdən yaranır*" [9, s. 24]. Bu, mədəni və ideoloji baxımdan apokaliptik dönüş kimi şərh olunur. Çünki vahid məna və universal məqsəd anlayışları yoxa çıxır, insanlıq tarixi "çoxsəslilik və fraqmentasiya" şəklində yenidən yaranır.

J.Bodriyar "Simulyakrlar və simulyasiya" (*Simulacra and Simulation*, 1981) əsərində simulyasiya konsepsiyası vasitəsilə göstərir ki, postmodern mədəniyyət artıq reallığın özünü yox, onun saxta surətlərini təqdim edir. O bu prosesi hiperreallıq adlandırır. "*Reallıq artıq yoxdur, yalnız kodlar və simulyasiyalar var. Apokaliptik artıq gələcəkdə gözlənilən hadisə deyil, hər gün ekranlarda yaşanandır*" [1, s. 59]. J.Bodriyar üçün apokaliptik dünya artıq fəlakətlər və ya Tanrının qəzəbi nəticəsində yox, simulyasiyanın reallığı əvəz etməsi ilə meydana gəlir. Mədəniyyət öz obyektiv əsasını itirir, tarix virtuallaşır, mənalar parçalanaraq qeyri-müəyyənləşir.

F.Fukuyama isə 1989-cu ildə "tarixin sonu" konsepsiyasını irəli sürərək kommunizmin dağılması və liberal demokratiyanın yayılması ilə bəşəriyyətin ideoloji inkişafının son mərhələsinə çatdığını iddia edir: "*İnsanlıq tarixi ideoloji mübarizə tarixini bitirmişdir. Liberal demokratiya son universal idarə forması kimi qalmışdır*" [6, s. 3]. F.Fukuyamanın fikri özündə utopik və apokaliptik ikiliyi əks etdirir. Utopik baxımdan, F.Fukuyama bütün ideoloji qarşıdurmaların bitəcəyini, sabit və dinc bir dünya qurulacağını vəd edir. Apokaliptik məzmun etibarilə isə bu fikir tarixin dayandığını, gələcəyin mənasız bir təkrara çevrildiyini ehtiva edir.

Postmodern nəzəriyyəçilərin yanaşmaları göstərir ki, apokaliptik düşüncə sadəcə gələcəkdəki fəlakətlərə dair xəbərdarlıq deyil, həm də çağdaş mədəniyyətin və təfəkkür sistemlərinin dağılma prosesini təhlil edən konseptual çərçivədir. Bu yanaşma metanarrativlərin süqutu, simulyasiyanın reallığı əvəzlənməsi və tarixi prosesin dayanması kimi anlayışlar vasitəsilə bir tərəfdən, mədəni tənəzzülün şərhini təqdim edir, digər tərəfdən, mənənin, tarixin və reallığın yenidən qurulması zərurətini ön plana çəkir.

Nəticə.

Apokaliptik ədəbiyyat müasir dünyanın üzləşdiyi narahatlıqların və mənəvi böhranların bədii ifadəsi kimi çıxış edir. Bu janr yalnız fəlakətlərin və fiziki məhvənin təsviri ilə məhdudlaşmır, həmçinin insanın özü ilə, keçmişi və mümkün gələcəyi ilə üz-üzə qaldığı bir düşüncə sahəsi yaradır. Apokaliptik motivi vasitəsilə texnologiya, hakimiyyət, təbiət və insanın daxili aləminə dair bir sıra suallar irəli sürülür. Baş

verən fəlakətlər təkcə maddi deyil, eyni zamanda mənəvi və mədəni çöküşləri əks etdirir. Bütün bunlar apokaliptik ədəbiyyatın yalnız sonu ifadə etmədiyini, həm də sonun içində gizlənmiş yeni başlanğıcları dəyərləndirən janr olduğunu göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Baudrillard, J. *Simulacra and Simulation* / J. Baudrillard. – University of Michigan Press, – 1994. – 164 p.
2. Berger, J. *After the End: Representations of Post-apocalypse* / J. Berger. – Minneapolis: University of Minnesota Press, – 1999. – 304 p.
3. Berger, J. *Twentieth Century Apocalypse: Forecasts and Aftermaths* // *Twentieth Century Literature*, – 2000. Vol. 46, № 4, – p. 387–395.
4. Collins, J. *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature* / J. Collins. – Eerdmans, – 1998. – 351 p.
5. Cross, F. M. *Canaanite Myth and Hebrew Epic: Essays in the History of the Religion of Israel* / F. M. Cross. – Harvard University Press, – 1997. – 396 p.
6. Fukuyama, F. *The End of History and the Last Man* / F. Fukuyama. – Free Press, – 2006. – 464 p.
7. Kellner, D. *Jean Baudrillard: From Marxism to Postmodernism and Beyond* / D. Kellner. – Stanford University Press, – 1989. – 246 p.
8. Leigh, D. J. *Apocalyptic Patterns in Twentieth-Century Fiction* / D. J. Leigh. – University of Notre Dame Press, – 2008. – 272 p.
9. Lyotard, J. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge* / J. Lyotard. – Minneapolis: University of Minnesota Press, – 1984. – 144 p.
10. McKee, G. *The Gospel according to Science Fiction* / G. McKee. – Louisville, KY: Westminster John Knox Press, – 2007. – 312 p.
11. Rabkin, E. S. *The End of the World* / E. S. Rabkin, M. H. Greenberg, J. D. Olander – Southern Illinois University Press, – 1983. – 242 p.
12. Ортега-и-Гассет, Х. *Восстание масс* / Х. Ортега-и-Гассет. – Москва: АСТ, 2002. – 509 с.

Narmin Karimova

Summary

HISTORICAL AND POSTMODERN ANALYSIS OF APOCALYPTIC LITERATURE

The article examines the formation, philosophical foundations, and cultural significance of apocalyptic literature as a subgenre of science fiction. Emerging in the context of global catastrophes such as wars, genocides, and ecological crises of the XX century, the genre reflects not only physical destruction but also the decline of human moral, social, and cultural frameworks.

German scholars have interpreted this genre within religious and historical contexts, while contemporary researchers such as Rabkin, Berger, McKee, and Leigh regard it as a symbolic space for transformation and renewal.

The article also clarifies the distinctions between apocalyptic and dystopian genres and analyzes the apocalyptic perspectives on reality, history, and meaning systems through the lens of postmodern theorists such as Lyotard, Baudrillard, and Fukuyama.

Нармин Каримова

Резюме

**ИСТОРИЧЕСКИЙ И ПОСТМОДЕРНИСТСКИЙ АНАЛИЗ
АПОКАЛИПТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

В статье рассматриваются формирование, философские основания и культурная значимость апокалиптической литературы как поджанра научной фантастики. Возникшая на фоне глобальных катастроф XX века – войн, геноцидов и экологических кризисов, данная литература отражает не только физическое разрушение, но и упадок нравственных, социальных и культурных основ человеческого бытия.

Немецкие исследователи трактуют этот жанр в религиозно-историческом контексте, тогда как современные учёные, такие как Рабкин, Бергер, Макки и Лей, рассматривают его как пространство трансформации и обновления.

Также в статье проводится разграничение между апокалиптическим и антиутопическим жанрами, а апокалиптическое мировоззрение в отношении реальности, истории и системы смыслов анализируется через призму постмодернистских теорий Лиотара, Бодрийяра и Фукуямы.

Rəyçi: fil.e.d., prof. A.Z.Sabitova